

PREGLED ANTIČKE FILOZOFIJE

Tonći Kokić, Naklada Breza, Zagreb 2015., 349 str.

Tonći Kokić, autor koji djeluje na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu, objavio je svoju drugu knjigu – *Pregled antičke filozofije*. Komparativno se oslonivši na najveće svjetske autoritete na ovom području istraživanja, autor je sustavno, dosljedno i iscrpno izložio apstraktno i kompleksno područje filozofskih ideja i sustavnih filozofema antičkoga vremena. Filozofsko mišljenje autor poglavito poima kao pokušaj traganja za istinom: razborit i sustavan način promišljanja pri pokušajima objašnjenja zagonetke opstojnosti svijeta. Posebno je istaknuo kako se iz antičke filozofske misli razvilo ne samo suvremeno filozofsko mišljenje, te same posebne znanstvene discipline, nego i kulturno-civilizacijski identitet – misao zapadnoga svijeta uopće. Detaljno strukturirana metoda izlaganja čitatelju omogućuje jasno poimanje o tome koje su filozofske ideje imale utjecaj na neke druge kasnije ideje pri slijeđenju tijeka misli antičkih filozofa. Iako je ova knjiga određena kao sveučilišni udžbenik, ona svojom izvornošću i reprezentativnošću to nadilazi. Stoga, osim samim studentima, može biti itekako zanimljiva i korisna mnogo širem krugu čitatelja. Ova, kao ni bilo koja druga knjiga ne može, po naravi stvari, svoje čitatelje učiniti filozofima, no može biti začetak puta i potpora tom pothvatu, naročito stoga što je autor napravio pomnu analizu relevantne primarne i sekundarne literature, te iz nje izdvojio bitne citate. Čitatelj, čitajući originalne dijelove tekstova antičkih mislilaca, te vođen dodatnim kritičkim pojašnjenjima samoga autora, dobiva cjelovit uvid u filozofski duh antičkoga vremena. Uvođenje u povijest filozofije i u filozofski način mišljenja ustaljeno je na tri načina: hrestomatskim, udžbeničkim i specijalističkim pristupima, koji se, ističe autor, međusobno ne iscrpljuju, već se nadopunjuju. Knjiga može poslužiti kao jedan od suvodiča na tom putu. Tekst obiluje bitnim grčkim pojmovima, što je posebno korisno studentima koji u samom početku studija mogu usvojiti te naučiti pravilno čitati i izgovarati grčke pojmove. Širi krug čitatelja može lakše prolaziti kroz tekstove i dobiti temeljni uvid za daljnje proučavanje specijalizirane literature.

U uvodu autor ističe tri razloga koja opravdavaju važnost proučavanja povijesti antičke filozofije. Prvi je naveden u Platonovoj *Apologiji*, gdje je izrečeno da život bez traženja nije vrijedan življenja, te u prvoj rečenici Aristotelove *Metafizike*, gdje se tvrdi da ljudi po svojoj naravi teže znanju. Čovjek je po svojoj naravi biće koji traži

istinu o sebi i istinu o svijetu te je istina vrijednost sama po sebi. Traženje uključuje temeljno filozofsko pitanje: Postoji li istina te, ako postoji, je li ona uopće dohvatljiva moćima našega spoznajnog intelekta? Filozofski pokušaj sinteze odgovora na ovo pitanje zahtijevao je u antici odlazak izvan granice provjerljivih opažanja i svijeta empirije. Početni razlog za proučavanje filozofije antičkih mislilaca gotovo je nestao pred fascinacijom opipljivosti i praktične primjenjivosti tumačenja novovjekovne znanosti XVI. i XVII. st. No koliko god ova fascinacija trajala sve do danas, ostala je potreba za filozofskim promišljanjima odgovora na zagonetna pitanja o smislu svega postojećeg. Bez antičke misli sami temelji kulturno-identitetne misli Zapada uopće ne bi bili mogući. Drugi je razlog za ovo proučavanje otkrivanje elemenata identiteta samoga ljudskog bića. Njegova kultura, pojmovni okvir, način mišljenja i življenja utemeljeni su, među ostalim, i u tradiciji antičke grčko-helenističke i rimske filozofije. Poznavanje ovih izvora i načina mišljenja preduvjet je poznavanja demokratskih elemenata identiteta suvremene kulture i svijeta. Treći je razlog da se proučavanjem ovoga važnog dijela povijesti filozofije istodobno uvodimo u sam način filozofskoga mišljenja. Antička grčka misao stvorila je današnju filozofiju kao ljubav prema mudrosti te dala temeljne filozofske discipline: metafiziku, epistemologiju, logiku, etiku i estetiku zapadnoga svijeta. U ovom prikazu moguće je iz bogatstva sadržaja koji knjiga donosi izdvojiti samo neke od bitnih odrednica.

Milećani su bili prvi poznati grčki filozofi iz lučkoga grada Mileta, s obala Male Azije. Prvi antički mislioci bavili su se pitanjem što je pratemelj (*arkhe*), prouzrok, bitak cijeloga svijeta, kozmosa. Otud i razlog zbog kojega su filozofi iz Mileta razvrstani u kozmološko razdoblje grčke filozofije. Predstavnici ove škole, Tales (u knjizi Tal), Anaksimandar i Anaksimenes, prvi su počeli proučavati svijet teleološki, pretpostavljajući da u zamršenosti pojava postoji uređenost i poredak, koji je spoznatljiv ljudskom intelektu. Unatoč tome što Tales kao pratemelj uzima vodu, Anaksimandar apstraktni pojam *apeiron*, a Anaksimenes zrak, ovom razdoblju teško je, ističe autor, pripisati isključivo samo materijalističko gledište pri proučavanju prirode. Opći pojmovni okvir tadašnjega vremena svu je prirodu zamišljao živom (hilozoizam). Autor naglasak stavlja na činjenicu da je njihovo gledište monističko, te da su tvorci pojma prirode (*physis*).

Pitagorejci su religiozno udruženje koje je osnovao slavni matematičar Pitagora sa Samoe. Imali su obvezu živjeti izrazito intelektualno i asketski, što je imalo za cilj pročišćenje duše i spoznaju glavne doktrine o seobi (transmigraciji) duše. Velik dio Pitagorina života i učenja nije poznat jer nije pisao, a njegovi učenici nisu o njemu pisali točno budući da su ga štovali gotovo kao božanstvo. Škola je više stoljeća duboko i trajno utjecala na cijelu grčku kulturu. Njihovo naučavanje o duši (*psykhe*) sastoji se od triju slojeva: razuma, strasti i žudnje. Ovo shvaćanje imalo je utjecaj na trodijelno poimanje duše kod Platona. Tvrdnjama o postojanju harmonije u svijetu,

o brojčano mjerljivoj pravilnosti i skladu te tvrdnjom o brojevima kao pratemelju svega uspostavili su tvrdnju o božanskom načelu koje upravlja svijetom. Njihova zamjena prijašnjih miletskih počela, ističe autor, radikalna je metafizičko-ontološki zakret koji se može tumačiti omjerom kvantifikacije različitih prirodnih pojava i entiteta. Ističući tu činjenicu, autor upućuje čitatelja na antičke korijene promišljanja, tragove kojih, izražene na drugačiji način, pronalazimo i u suvremenoj filozofiji znanosti.

Heraklit iz Efeza, mislilac iznimne dubine, jedan je od najutjecajnijih pred-sokratovaca. Njegovo je učenje utjecalo na sav daljnji razvoj grčke filozofije. Izražavao se metaforama, sve do paradoksalnosti, te je stoga i dobio nadimak Mračni. Prava je narav svijeta u stalnosti promjene, u borbi, u kretanju koje se odvija prema božanskom zakonu (*logos*), a koji sadržava međusobno oprečne sile. Većina ljudi nije sposobna spoznati ovaj zakon, unatoč tome što je očigledan i svugdje prisutan: priroda se voli prikrivati. *Logos* je univerzalnost koja sve prožima – zakon prema kojem je uređen svijet. Spoznatljiv je ljudskom umu, ali je istodobno i neovisan o njemu. Vatru je uzeo za praelement, ali mu je ona samo simbol za vječno kretanje, tijek, promjenu. Nema bitka koji je stalan, stalno je samo bivanje. Imanentni duh stvara prirodu, zakone i moral. Heraklitov panteizam utemeljen je u idejama o jedinstvu svijeta, o vječnoj promjeni i o nepromjenjivosti zakona ustrojstva svijeta. Harmonija znači neprestanu napetost između suprotstavljenih elemenata. Autor je ovim uputio na Heraklitove ideje kao na rudimente ideja koje u filozofiji na druge načine pronalazimo sve do danas: od Hegela (prvi stupanj antitetičke dijalektike) i Nietzschea (vječno vraćanje istoga) pa sve do Heideggera (bitak koji se raskrivajući skriva).

Elejci, škola koju je utemeljio Parmenid, problematizirala je kretanje i promjene jer ih nije smatrala samorazumljivima. Izvodili su proturječja iz problema kretanja, promjene i mnoštva kako bi pokazali da je zbilja, prava istina, spoznatljiva samo umom te da su opažene proturječne pojave vidljivoga svijeta, privid, varka, mnijenje. Elejcima je bitak jedan, postojeći, koji ispunjava prostor, ali je i istovjetan mišljenju. Njihovu vjeru u ontološki realizam (biće jest i nužno jest, a nebiće nije i nužno nije) prati uobičajeni starogrčki epistemološki optimizam. Parmenid je razlučio osjetilno opažljive izvore podataka dostupne osjetilima od logosa, koji je opažljiv intelektualnim moćima uma. Najpoznatija elejska aporija jest ona Zenonova o Ahileju i kornjači. Prošla su tisućljeća dok su matematičari uz pomoć diferencijalnoga računa, veličina kojega teži ka nuli, i konačne sume gibanja uspjeli razriješiti ovu aporiju. Daleki odjek elejske tvrdnje o istinama koje možemo spoznati isključivo samo umom možemo potražiti i kod Kanta (logika i matematika istraživana na apriornom području arhitektonike čistoga uma), no kod Kanta bez antičkoga spoznajnog optimizma (*Ding an Sich*).

Empedoklo priznaje i stalnost i promjenu. Promjenu objašnjava mehanicističkim kretanjem, spajanjem i razdvajanjem nepromjenjivih osnova, a ne postajanjem i nestajanjem. Pokretači promjene elemenata koji su kakvoćom nepromjenjivi oprečne su sile privlačenja i odbijanja. Elementi se mogu kretati, djeljivi su, prelaze jedan u drugoga te mijenjaju svoju pojavnost, ali ne i sebe. Njihovim miješanjem u različitim omjerima stvari dobivaju svoju pojavnost. Empedoklo je anticipirao atomističku ideju, utemeljujući tri obilježja atomizma: postojanje najmanjih čestica, neuništivost elemenata i svođenje svake mijene na mehaničku mješavinu. Starogrčki filozofi ponudili su znanstveno zanimljive ideje: domislili su pojmove koje je prirodoznanstveno tumačenje i istraživanje upotrebljavalo tisućljećima, sve do moderne kemije.

Anaksagora je početni uzrok kretanja *nus* (um, intelekt) u potpunosti odvojio od pokrenute tvari. Nakon ovoga početnog djelovanja daljnje kretanje je u potpunosti mehaničko gibanje. Anaksagorin *nus* sadržava obilježja beskonačnog, bezvremenitog, istorodnog, neizmješnanog, sastavljenog od beskonačnoga broja djelića, ima najveću moć i cjelokupno znanje. *Nus* je prvi uzrok razdvajanja i miješanja koje teleološki oblikuje *kozmos*, iako je suprotan svim ostalim stvarima u kozmosu. Ništa ne može nastati ni iz čega drugog, nego je sve stvoreno iz nečega drugog pa stoga i mora sadržavati to drugo. Teško je ustvrditi da ne postoji Empedoklov utjecaj na Aristotela (prvi nepokrenuti pokretač).

Atomističku školu utemeljio je Leukip, a sustavno razvio njegov sljedbenik Demokrit. Atomistička teorija protivi se elejskim pobijanjima zbilje svijeta, tvrdnjama da svijet postoji. No ne kao jedno i nepokretno elejsko biće bez gustoće, nego pripisuje svojim atomima obilježja elejskoga jednog, kako su ga shvaćali sami atomisti. Atomističke fizički nedjeljive čestice svojim su obilježjima sličnije elejskom biću nego Empedoklovi elementi, Anaksagorine *homoiomere*, te njegov *nus*, koji nije dosljedno logički racionalno objašnjen kao načelo i uzrok (Reale). Empedoklove elemente atomisti su pokušali objasniti svojom idejom sastavljanja atoma. Atomisti, slično elejcima, mislili su da biće mora biti ne-nastalo i neraspadljivo; bez mogućnosti da mu se nešto doda ili oduzme. Atomi se razlikuju oblikom i veličinom te je njihovo kretanje vječno i ne treba nikakvu početnu silu. Sve se sastoji od atoma i praznoga prostora. Nužnost i slučajnost uzrok su njihova smjera kretanja, čime nastaje čitav svijet. Za Demokrita se može reći da je bio svojevrsan skeptik, budući je smatrao da je istina skrivena od naših osjetila. Zbilja je fizičko tijelo i nema drugoga opisa zbilje osim materijalističkog. Atomi od kojih je sastavljena duša kod atomista su savršenije-ga oblika. Iako kod njih duša ima povlašten položaj, ovi su atomi istovjetni kakvoćom sa svim drugim atomima. Stoga duša propada zajedno s tijelom pa ne treba strahovati od kazne nakon smrti.

Sofisti su bili prosvjetitelji Grčke. Predstavljali su opasnost za religiju i tradicionalni moral, budući su zagovarali ravnopravnost svih ljudi neovisno o spolu ili druš-

tvenom položaju. Sofistika se razlikuje od kozmološkoga razdoblja. Sofistima znanje predstavlja instrumentalnu vrijednost, mjerljivu stupnjem koristi te praktične primjene u životu. Protagora je prenio problem znanja s objekta na subjekt svojom tvrdnjom o čovjeku kao mjeri svih stvari. Protagorina tvrdnja o čovjeku kao mjeri svih stvari kasnije je prihvaćena kao *magna charta* moralnoga relativizma. Jedan dio utilitarističke teorije, kao »neutralne« i utjecajne etičke teorije u suvremenosti, korišteni se u sofističkoj ideji o instrumentu korisnosti. No isticanje atenske tolerantnosti u odnosu na jednakost bez obzira na bogatstvo (Perikle), te poštivanje talenta bez obzira na podrijetlo, s pravom su istaknute vrijednosti obilježja demokracije u Ateni, odnosno ideje demokracije koja je utkana u vrijednosti, kulturu, način življenja i ideale Zapada.

Sokrat je svojom iznimnom osobnošću ostavio tolik intelektualni utjecaj da se više od tisuću godina oni koji nastoje slijediti njegov put nazivaju sokratovcima. Bio je filozof koji ništa nije pisao i čija je filozofija bila tako osobna da se promišljanje smisla života moglo samo učiti od njega. Začetnik je dijaloške *maieutike tehne*, kojom se stjecalo znanje i vještina primjene vrline. Autor s pravom ističe vjerojatnost da su njegovi najveći učenici i sljedbenici iz vremena kada je Sokrat živio istinito govorili o njemu. U autorovu prikazu posebno su istaknuta najvrjednija stajališta koja se pripisuju Sokratu, poput: »Ne znam ništa, osim to da ništa ne znam«. Stoljećima ovo stajalište obilježava kako filozofiju tako i posebne znanosti u smislu pitanja na koja čovječanstvo nema jednoznačne odgovore, te u smislu poimanja znanosti kao organizirane sumnje. Takvo je primjerice i stajalište prema kojemu je za Sokrata življenje puno vrline i znanja put dobra jer je to omogućila spoznaja dobra. Zlo može činiti onaj tko nema znanja o dobru. Onaj tko se oslobađa krivih znanja, već je time na putu prema istini. U prikazu je najviše što je moguće razmotren Sokratov »odgovor«, koji mu je donio smrt, na optužnicu da vjeruje u lažne bogove i da kvari mladež.

Platon je u knjizi prikazan kao sustavni mislilac koji je, usvojivši Sokratovu metodu dijaloške rasprave, osnovao Akademiju, nastavni plan koje je, ističe autor, možda iscrtan u Platonovoj *Državi*, koja traži konačnu spoznaju dobra, ali (metafora pećine) traži i pomaganje onima koji su zarobljeni svijetom sjena i iluzija. Autor nastavlja s jasnim i cjelovitim prikazom kanonizacije i kronoloških određenja Platonovih pisanih djela, što je metodološki vrijedan autorov doprinos. U potpoglavlju *Teorija ideja: ontologija i epistemologija* posebno je izdvojena važna uloga matematike kao posrednika između osjetilnoga i mentalnoga svijeta koji je omogućio da znanost i praktična filozofija steknu transcendentalne osnove apriornoga izvora znanja neovisnoga o iskustvu (Zeller). Autorovo inzistiranje na važnosti ovoga ontološko-epistemološkoga Platonova stajališta vrlo je važno jer objašnjava razloge zbog kojih je Platon geometrijske likove postavio u ontološki temelj realno opstojećih bića, te

istodobno objašnjava činjenicu postojanja platonizma u suvremenoj filozofiji matematike. U potpoglavlju *Antropološka i etička perspektiva* autor ističe da je Platon mislio kako je duša važniji, božanski dio čovjeka. Platon je, nastavljajući na dijelove pitagorejskoga nauka o transmigraciji duše, ustvrdio njezinu jednostavnost i neuništivost te njezino prisjećanje (*anamnesis*) na njezino prijašnje postojanje. Izdvojivši i raspravivši preuveličanu dvojnost u Platonovoj etičkoj misli, autor utječe ka Platonovu slijedenju Sokratova intelektualizma te ističe da je srž Platonove etičke misli upravo njegovo stajalište da je cilj čovjeka dobro i sreća, što se postiže intelektualnim i moralnim skladom duše, skladom koji odgovara redu koji vlada u izvanjskom svijetu – nesavršenom odrazu svijeta ideja. Platonov grad-država ulaznica je Dobru u čovjekovu zajednicu, a određenje pravednosti u *Državi* pomaže pojedincu da prema velikoj ideji pravednosti uredi svoj *psyche*, građanski živeći dostojno čovjeka. U ovom prikazu bilo je moguće samo naznačiti neke odrednice o Platonovoj filozofiji iz autorova stručno visokovrijednoga doprinosa koji pronalazimo u knjizi.

Aristotel je, izgleda, sustavno mislio o znanosti, ali se sustavnost u njegovu znanstvenom radu tek povremeno pokazuje (Barnes). No ovu povremenu sustavnost autor jasno upućuje, podijelivši Aristotelovu filozofiju na sljedeće teme: analitiku, metafiziku, prirodoslovlje, dobro pojedinca i zajednice. U potpoglavlju *Analitika* autor iznosi uobičajeno istaknute značajke Aristotelove definicije logike te značajke njegove silogistike. No navodi i Łukasiewiczovu kritiku Aristotelova nastojanja dokazivanja načela protuslovlja, budući da Aristotel načelo protuslovlja jednom proglašava nedokazivim temeljnim zakonom logike, te ga zatim nastoji dokazati. Daljnja rasprava odnosi se na usporednicu između načela protuslovlja i načela identiteta, te autor navodi Łukasiewiczovo stajalište da ni načelo identiteta nije krajnji nedokazivi zakon jer se može izvesti iz definicije istinitoga iskaza. Rasprava u ovom potpoglavlju na tragu je najsuremenijih rasprava u filozofiji logike koje se vode oko uloge pojma istinitosti kao minimalne semantičke jedinice potrebne za definiciju iskaza. U potpoglavlju *Metafizika* autor izdvaja Aristotelovu definiciju ontologije, kategorije, hilemorfizam te njegovu teoriju uzročnosti. Potpoglavlje *Prirodoslovlje* donosi bitnu informaciju o Aristotelovoj kozmologiji, meteorologiji i biologiji. O Aristotelovu poimanju boga kao prvoga nepokrenuta pokretača, autor ističe kako je Aristotel boga ustoličio kao konačan uzrok kretanja kozmosa, ali ne i kao njegova stvoritelja. Za razliku od Platonova demiurga koji je stvorio svijet, kod Aristotela je svijet vječan i nestvoren.

Knjiga sadržava niz vrijednih informacija o helenističkom i rimskom razdoblju antičke filozofije koja autor ne smatra samo eklektičkima.

MARKO JAKIĆ

Članci su dostupni pod licencijom Creative Commons: Imenovanje-Nekomercijalno (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Sadržaj smijete umnožavati, distribuirati, priopćavati javnosti i preradivati ga, uz obvezno navođenje autorstva, te ga koristiti samo u nekomercijalne svrhe.